

EGY 1664-ES KALENDÁRIUMUNKBAN TALÁLHATÓ EGYIDEJŰ BEJEGYZÉSEK ZRÍNYI MIKLÓS HADJÁRATÁRÓL*

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár különgyűjteményében őriz egy 1664-es esztendőre szóló „Új ez O Kalendárium”-ot. A naptár a bécsi magyarnyelvű kalendáriumok ismert könyvnyomtató mesterének, Kürner Jakab Jánosnak műhelyében készült a „Német Magyar és ezek szomszédságában levő országok szolgálattjára”. A Schreibkalender²-ek ismert típusa szerint az egyes hónapok közé feljegyzések céljaira üres lapokat kötöttek. Az ilyen jellegű régi kalendáriumokban található kéziratos bejegyzések legtöbbször a naptár tulajdonosának személyes, ügyes-bajos dolgait tartalmazzák, de gondos böngészéssel, szövegtanulmányozással rábukkanhatunk olyan sorokra is, amelyek értékes forrásanyagul szolgálhatnak a különféle tudományágak számára.

A mi – B 059/176 jelzetű – naptárunk Ballagi Aladár hagyatékából került a könyvtár gyűjteményébe. Nyolcvanhét sor, nagyrészt jól olvasható, kéziratos bejegyzést tartalmaz. A kalendárium egykori, ezideig ismeretlen tulajdonosa személyesen részt vett Zrínyi Miklós 1664-es téli és tavaszi hadjárataiban, az adatokból kiolvashatóan a horvátországi segédcsoportok kötelékében portyázott és Varasd megyében lakott. Rövid feljegyzései szinte napról-napra hitelesítik és kiegészítik a nevezetes hadivállalkozásokról ezideig már feltárt történeti anyagot. Az eddig ismeretlen szöveg közlésére most kerül először sor.

A naptár tulajdonosa adatait oly módon regisztrálta, hogy a megfelelő napok mellé keresztet (+) rajzolt és az üres oldalon azzal egysorban – ugyancsak keresztel jelölve – írta be a számára emlékezetes eseményeket. Az áttekinthetőség kedvéért a hadieseményeknek megfelelően szakaszonként közöljük a kéziratos szöveget, egybevetve kronológiáját a legfontosabb egykorú forrásokkal. A hadjáratok közismert és sokszor feldolgozott vonatkozásait az egyes szakaszok előtt csak annyira érintjük, amennyire azok az általános összefüggésekhez szükségesek³.

I.

Az 1664-es téli hadjáratra azért került sor, mert az elmúlt esztendő sikertelen hadieseményei, Érsekújvár és a többi vár eleste szerte Európában nagy megdöbbenést váltott ki, Bécsben és Németországban pedig rémületet keltett. Attól tartottak, hogy a török most már Bécs és a német tartományok elfoglalására indul. A szorongatott helyzetben örömmel fogadták Zrínyi azon tervét, hogy Eszék és Pécs környékén vállalkozást hajtson végre. 1663 novemberében Zrínyi már kért engedélyt erre. Akkor elutasították, de most, mint Montecuccoli írja: „...olyan valószínű okokkal tudta ajánlani a vállalkozást a császárnak, aki ebben az időben Regensburgban tartózkodott, hogy az egész birodalom nagy tetszéssel elfogadta és buzgón sürgette végrehajtását.”⁴ Míg Lipót császár 1663 december 23-án Regensburgba utazott a birodalmi gyűlésre, hogy a megújítandó had-

* Megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* 1962 2. számában.

járáshoz pénzt és katonai segítyt szerezzen, Zrínyi Varasdra hívatta a karokat és rendeket. Kihírdették, hogy a Száva melléke haladéktalanul keljen fel és az összes járások népe csatlakozzék a hadjáráshoz. Zrínyi 1663 december 30-án Csáktornyáról Esterházy Pálhoz írt levelében beszámol arról, hogy „... az imperialis hadakkal egy nagy expeditiot akarok török országban csinálni az kik mellet az horvat orszagi hadakat is elviselem...”⁵ Zrínyi terve az volt, hogy gyors lerohanással elszakítja egymástól a magyarországi török helyőrségeket és elvágja a török birodalomhoz vezető legfőbb összeköttetési vonalakat. Meglepetésszerű támadást kell indítani a Dráva mentén, felgyújtani az eszéki hidat, elfoglalni Pécsét és ezáltal alapot biztosítani Kanizsa ostromához. Kanizsa elestével a török egyik legfontosabb dunántúli erősségét veszítené el és Muraköz is mentesülne a török rablások alól. Örömmel írja Csáktornyáról január 6-án Csáky Istvánhoz: „... az imperiumbeli fejedelmek oly szívesen fogták az mi dolgainkat, hogy csak az mi magyarink egy szívvel-lélekkel fogjanak a magok dolgához és restituálják az militaris disciplinát; nem veszünk el, hanem megfordul jobbra még egyszer állapotunk!”⁶ Zrínyi a legnagyobb katonai erőt igyekezett összevonni, melyhez Hohenlohe tábornok parancsnoksága alatt német segéds csapatok is csatlakoztak. A sereg teljes létszáma kb. 26 000 harcosból állott, aminek egyharmada közvetlenül Hohenlohe parancsnoksága alá tartozott. Hohenlohet nem rendelték Zrínyi alá, a seregnek ilymódon két egyenlő hatáskörrel felruházott parancsnoka volt, ami a hadjárat során sok viszályt keltett. Zrínyi hadjárata nagy sikerrel járt. Elesett Berzence, Babocsa, Segesd, Barcs, Türbék, Dárda, Baranyavár stb. elfoglalták Pécs városát és felégették a törökök legfontosabb közlekedési útvonalát a nagyhirű eszéki hadihidat. A fényes vállalkozás a hazatérési időt is beszámítva alig négy hétig tartott. Zrínyi február 17-én már Csáktornyáról írja Wesselényi Ferenc nádornak: „... Hála legyen a kegyelmes Istennek, ezt az új eszendőt szegény hazánk vigasztalására láttuk...”⁷.

1.

Januarius XXXI. Bold. Aszszony hava.⁸

13. F 1.	vasárnap	<i>Indultam Dobravarul, mentem (Klenounik áthúзва, felette olvashatatlan helységnév)...</i>
14. g.	hétfő	<i>Onnet Klenounikra.</i>
16. b.	szerda	<i>Viniczre onnat.</i>
18. d.	péntek	<i>Isten segítségiből indultam del után Ternoveczre Draskovich Janos urammal</i>
19. e.	szombat	<i>Mentünk Ludbregre ebidre, halni, S. Ivanra.</i>
20. F 2.	vasárnap	<i>Kötöztünk által az Dravan Dernyei Réven akkor nap ottan voltunk túl az Dravan</i>

Krónikásunk, bizonyára a horvátországi felkelés kihirdetésére indult a hadjáratba. A kis Dubraváról betért Klenovnikra, földesurához, Draskovich Jánoshoz,⁹ kinek csapatahoz, talán személyes környezetéhez tartozhatott. A dalmátiai, illetve boszniai eredetű Draskovich család Horvátország egyik legnagyobb birtokosa volt. Az említett Klenounik (Klenovnik) és a közelében fekvő — a szövegben nem szereplő — Trakostyan, a Draskovich nemzetség ősi fészkei. A család rokonságban volt a Zrínyiekkal. Draskovich III. Gáspár — ki 1624-ben klenovniki szabad báró és tiszteletére verseket is írnak — Eusebia nevű leányát Zrínyi Miklóshoz adta feleségül. Később, amikor magtalanul elhalt leányával, Eusébiával adott vagyont visszakövetelte vejétől, bonyolult birtokper támadt a két család között. A naptárban szereplő Draskovich János a családfa szerint IV. János, kinek atyját III. Jánost a régi oklevelek „defensor Croatiae” megtisztelő jelzővel említik — Zrínyi egyik leghűségesebb embere, a nevezetes hadjáratok résztvevője volt. A kalendáriumban felsorolt útvonal során érintett helységek az egykorú térképeken nagyrészt

fellelhetők. Vinicz (Vinica) két órai járásra van Varasdtól. A varasdi lapályt dombosorok választják el a pettaui mezőtől, ahonnan Hohenlohe csapatai érkeztek. A Podravina (Dráva-mellék) a plitvicai mocsaras völgy torkáig kis falvakkal, úrilakokkal, várromokkal szegélyezett terület. Draskovich és krónikásunk lovascsapatokkal Ludbrégen ebédeltek, Szt. Ivan kolostora mellett aludtak és másnap a Dráván átkelve siettek Berzencére, a seregek gyülekező helyére. Az itt közölt részlet – a horvátországi felvonulás útvonala – az eddig ismert forrásokban sehol nem szerepel.

2.

Januarius.

21. g.	hétfő	Mentünk Berzence alá ¹⁰
22. a.	kedd	Otan napoltunk
23. b.	szerda	Attak megh az eijel Berzenczet. Indultunk Babocza fele
24. c.	csütörtök	Erkeztünk Babocza ¹¹ alá
25. d.	péntek	Attak megh Baboczat
26. e.	szombat	Indultunk Szygeth fele, erkeztünk eznap alaja ugian aznap Durbok ("ot föl" áthúзва) varat megh vittuk
27. F 3.	vasárnap	Indultunk Pecz fele
28. g.	hétfő	Erkeztünk reggel Pecz alá
29. a.	kedd	Meghvittuk Pecz varosat
30. b.	szerda	Indultunk Eszeki Hid fele mintegi 4000 Ban Urammal

A hadjáratra készülő csapatok találkozásáról az első hírt Vitnyédi István január 10-i levelében olvassuk: „...Holnap indulok el, bán uram a Hohenlohe hadaival és más hadakkal, az mi uraink is innend ez jövő vasárnap (január 13) az Kiskomáromi mezőn akarunk megegyezni...”¹². A kiskomáromi találkozást említi január 11-én Tökölynek írt levelében is: „...Magam személyében is uram után megyek, az ki ez jövő vasárnap (január 13) az kiskomáromi mezőnél leszen, maga az horvátországi és Hohenlohe német hadaival, innend is az urak, vármegyék... mind alámennek...”¹³.

A kiskomáromi találkozás hírért Vitnyédi feltehetőleg Batthyánytól kapta. El is ment Kiskomáromba, ahol azonban – mint Zrínyinek írja, január 14-én Szentgyörgyvárról – nem talált senkit. „Én Batthyány uram ő Ngának intimációjára eljöttem, mivel azt írta, Ngddal a komáromi mezőn ma conjugálja magát Ngddal, de úgy látom haladott az dolog...”¹⁴. A német hadijelentések alapján összeállított Denkmal Serinischer Hoeldenthaten¹⁵ a találkozás időpontjáról ezt közli: „...Hohenlohe gróf úr seregei 1664. január 19-én Pettauból elindultak... e hó 20-án a megjelölt gyülekezőhelyre: Új-Zrinyi-várba, ahol is gróf Zrinyi Miklós úr már ott tartózkodott... a vár mögött egy erdőben török területen letáboroztak. Innen a csapatok napkelte előtt egy órával – annak ellenére, hogy Hohenlohe gr. úr meglehetősen rosszul érezte magát – megindultak Pressnitz (Berzence) felé, ahol még ugyanazon az este mindkét vezér, valamint Budiani Kristóf gr. úr Kiskomárom felől magyar lovasokkal és gyalogosokkal szerencsésen megérkeztek.”

A január 21-i berzencei találkozó szerepel Draskovich János levelében is: „Bán uram és general Hohenlohe hada Bottáni uram hadával die 21 Beczence alatt egyezett meg...”¹⁶.

Ugyancsak ezt említi Berkeszi is: „... Minket in 21. januarii Beszence alá véné...”¹⁷.

A különféle irányból érkező csapatok fő gyülekező helye kétségtelenül Berzence volt. Ezt hitelesíti krónikásunk is.¹⁸

A következőkben a hadiesemények január 21-től január 30-ig terjedő szakaszára összevetjük az alapforrásokat a hadjáratban résztvevő kalendáriumi bejegyző dátumaival, kiemelve az eltéréseket.

Draskovich:¹⁹

Berzencén „...erősen löttek másnap is (22) délig. Megadták az várat... aznap (22) ott maradtunk... szerdán reggel (23) Babocsa alá indultunk... másnap (24) megadták a várat. (Draskovich a többi forrással ellentétben január 24-re jelzi Babocsa elfoglalását). Onnét ... Sziget fele (26) ... közel a várhoz akadtunk Turbek (a naptárban: Durbok) nevű kastélyra... die 27. Januarii Pécshez közel, Pellérd nevű mezei városban megszállottunk... Onnét másnap (28) Pécs alá mentünk... Megvették a várost (napár: 29) ... Ott késtünk négy egész nap... Azonközben Bán uram General Hohenlojeval úgy végeztet, hogy őkegyelme magyar és horvát lovasokkal elmegyen az eszéki hídhöz (napár szerint 30-án indultak)...”.

Berkeszi:²⁰

Berzencén „...a várban levő törökség aznap (21) és utánna levő nap is (22) erős lövésekkel oltalmazta magát... Azon éjjel (22) ... 3 fő török kibocsátatott, és az vár megadásául accordáltak... Regvel (23) az egész hadak Babocsa alá indultak... kit két nap defendáltak az törökök... die 25 kikölteznek az várbul... innend eodem die (25) Tzighet felé, másnap délre úgymond 26. Jan. szállottunk táborban Sziget alá... az honnand az úr (Zrínyi) kommandiroza két ezer kennyő lovast Kiss Farkassal az tatárokat üzni... Megtérven estve (26) az tatárúzésből, Sziget alatt levő gyenyerű kastélt Türbeket ... megvette... 27-én regvel megindula az egész tábor Pécs felé... Ezt a várost megszállván, kevés munkával 30 ejusdem mensis (napár szerint 29-én) ostrommal megvevék...”.

Vitnyédi:²¹

„Elsőben Börzencze alámenvén (21) ... harmadnapra (23) feladták... onnend Babocza alá... azt is feladták (24–25)... onnend Sziget mellett elmenvén egy Türbék nevű kastélyt elégettek (26)... és úgy mentünk Pécs alá (27–28), az városát másnap (29) megvévén... az én urammal az lovas magyar horvát és német miliciával elmentünk az eszéki híd elégetésére (napár: 30).

Esterházy Pál és a Batthyányak Szentgrótnál találkoztak, onnan Kiskomáromon keresztl január 21-én érkeztek Berzencére. „Ekkora sereg látása mindnyájunk lelkét felvidította” – írja Esterházy. A törökök is látták a nagy sereget és az éjjeli alkudozás eredményeként (a naptár szerint is éjjel adták meg) másnap átadták a várat. Január 24-én érkeztek Esterházy Mars Hungaricus²² szerint Babocsára, melyet másnap (25) a törökök feladtak. A Mars Hungaricus további dátumai megegyeznek a kalendáriumi időpontokkal. Január 30-án „hajnalhasadtával” indultak Eszék felé.

Denkmal Seribischer Hoeldenthaten:²³

Adatai mindenben megegyeznek a kalendáriumi időpontokkal. Berzencéről „... 23-án reggel 9–10 között a törökök elvonulnak... Aznap a két vezér továbbindul Babocsa felé... 24-én reggel Babocsára vonulnak... 25-én Babocsát elfoglalták... 26-án reggel Zrínyi a magyar lovassággal előrevonul a szigeti hágóig... a törökök Eszék felé menekülnek, a magyar lovasság egy mérföldnyire üzőbeveszi őket... 27-én Zrínyi Pécs felé előremegy...” Pécs városának elfoglalása után „...január 30-án délben Zrínyi Siklós érintésével Eszék felé indul... Sok falut felégettek...” A kalendáriumi bejegyzések napenkénti pontossággal egyeznek az alapforrások dátumaival.

3.

Januarius:

31. c. csütörtök

Erkeztünk oda (Eszékre). Torda²⁴ Varat megh vittuk az híd vigin.

Februarius XXVIII. Boyt elo hava.

1. d.	péntek	Égetük az Hidat ²⁵ ezeken az napokon ígtek fel a Duna fele Barania ²⁶
2. e.	szombat	Ez nap is egetük . . . . Sás Várat ²⁷ megh . . .
	(Gyert. S. B. Asz)	
3. F 4.	vasárnap	Fel egetven az hidat jöttünk vissza Pech fele

Draskovich:

„A hidak előtt Torda nevű kastély volt, ahol a török császár vámosa lakott”. (Naptár szerint 31-én vívták meg). . . . Ott a hidaknál harmadfél nap (február 1–2–3) mulattunk . . . onnét 4. Februarii (naptaár szerint febr. 3.) vissza Pécs felé tértünk . . .”²⁸.

Berkeszi:

„. . . . Azon nap (jan. 31) az híd előtt levő Dárdát megvevénk . . . másnap (febr. 1.) egy szívvel-lélekkel az híd égetéséhez kezdénk . . .”. Mint írja „két nap két éjjel” (febr. 1–2) égették a hidat. „Hatodnapra Isten bennünket Pécsre visszahozott . . .”. A kalendárium és a többi forrás egyező adatai szerint február 5-én érkeztek Pécs alá. Megérkezésük előtti hatodnap: január 31. Berkeszi adatai tehát egyeznek a naptári dátumokkal.²⁹

Vitnyédi:

Az eszéki híd „. . . két nap alatt mind megégettük . . . az ott levő kastélyt, Dárdavár nevűt elégettük, Baranya és Sásvárat aképen elégettük . . . visszatértünk Siklós vára mellett . . .”³⁰

Esterházy:

A Mars Hungaricus szerint „január 31-én pillantották meg azon váracskát (Dárda-naptárban: Torda), melyet a híres eszéki híd védelmére építettek.” Gyors rohammal el is foglalták. Február elsején kezdték a híd égetését és két nap alatt végeztek vele. „A kegyes istenség . . . nagy mennyiségű nádat adott rendelkezésünkre . . . Két teljes napon és két teljes éjen át folyton szítottuk a tüzet, és végre sikerült a híd elhamvasztanunk. Irtózatos látvány volt, főképp éjjel, ezen sok ezer láb hosszú alkotmány égése” — írja Mars Hungaricusában³¹. A híd elpusztulása utáni napon Baranya, Sás és más várak felégetésével, Siklós mellett indultak vissza Pécsre.

Denkmal:

Az eddigi adatoknak megfelelően számol be a hídégetésről. A csapatok oda és visszavonulása során felégetett falvak és helységek számát — erős túlzással — 500-ra teszi, és megállapítja, hogy az elpusztított terület „hosszu ideig nem szolgál majd semmivel az ellenségnek.”³²

Kalendáriumi krónikásunk személyesen vett részt az eszéki portyán. Szükszavú, regisztráló adatai mindenben egyeznek a nevezetes vállalkozás többi feljegyzőjével.

4.

Februarius.

4. g.	hétfő	Jöttünk Szyklos mellől
5. s.	kedd	Erkeztünk Peczhez
7. c.	csütörtök	Indultunk Peczről vissza
9. e.	szombat	Jöttünk el Szygeth Vara mellől
12. a.	kedd	Erkeztünk Segesd ala, mellet hamar megh attak
13. b.	szerda	Indultunk el onnat

Draskovich:³³

„Onnét 4. Februarii vissza Pécs felé tértünk, Siklós felé mentünk (naptár: febr. 4. Szyklos) ... Ott semmit se késtünk, hanem mentést mentek a hadak Pécs felé... Oda-érkezvén (5) értették meg, hogy a németek Pécs várát meg nem vették... míg mi a hidaknál fáradtunk, azok csak csintalankodtak a városban... Mivelhogy pedig Bán uram hada már fáradt állapotban volt s a nagy erős téli időben sokan elbágyadtak volt, a vár megvételel elhagyták és másnap mindjárt a hadak haza felé indultak... Visszajövet Bán uram Segesd alá ment (12) s azt mindjárt aznap megadták a törökök.”

Berkeszi:³⁴

Szemrehányóan írja, hogy a Pécs városnak ostromához hátrahagyott németek „könnyű munkával megvehették volna” a várost, „ha egyesek (egyek) lettek volna.” Zrínyi és Hohenlohe között a német csapatok komolytalan harcolgatása miatt már Pécssett erős vita támadt, még Esterházy Pál sem tudta kibékíteni a haragvókat. „Az ördög konkolyt hinte az hadak közé”-írja Berkeszi. „5. Februarii kelve az egész várost meggyújtánk, mely kimondhatatlan égéssel porrá égett és eljövénk alóla... 8. ejusdem (naptár 9), hogy Szigeth alá érkezénk... Sziget alul az hadak más útra térének Segesd felé. Bán uram 700 lóval Babocsára mene... innen az úr is Segesdre ment... megadta az megijedett török Segesdet.”

Vitnyédi:³⁵

Pécsről eljőve „Hohenlohe uram az hadakkal Segesd felé tért, mi az urral, mintegy négyszáz lóval Babocsára... Segesdre érkezvén harmadnap azt is megadták.”

Esterházy:³⁶

Az észéki híd elpusztítása után visszamentek Pécsre és látták, hogy Hohenlohe csapatainak ostroma sikertelen. Február 6-án hagyták el Pécsset, melyet Zrínyi parancsára felgyújtottak. „Alig hiszem, hogy Szodoma égésénél nagyobb lett volna a tűz”-írja Mars Hungaricusában. Sziget mellett elvonulva Zrínyi Babocsára ment, a sereg többi része Segesd felé ment. „... Im tegnap visszajöttünkben Segesdet is megadák a Törökök”³⁷-írja Esterházy február 14-én Segesdről feleségének.

Denkmal:³⁸

- Február 5. „Zrínyi ismét Pécssett...”
Február 7. „... az egész város felégetése után d. e. 10 órakor elvonulnak”.
Február 9. „Sziget mögé érkeztek... fel akarták égetni, de úgy határozták, hogy nem időznek, hanem későbbre, alkalmasabb időre halasztják.”
Február 10. „Reggel Zrínyi Babocsa felé, Hohenlohe egyenesen Segesdre indul, azzal, hogy 12-én délben Segesdnél találkoznak.”
Február 12. „Segesd elesik”.
Február 13. „A törökök elhagyják a várat. Zrínyi a fegyverek és a zászlók hátrahagyásával szabad elvonulást biztosít részükre. A főbb embereket túszerként visszatartja. Ugyaneznap a csapat egy része elhagyta Segesdet, Berzencze mellett elhaladván Zrínyivár közelében letáborozott”.

Zrínyi február 11-én Babocsáról ír levelet a gráci haditanácshoz. Felsorolja a hadjárat eredményeit, mely során „csupán Segesd nem váltotta be reményünket, pedig, ha ezt is elpusztítjuk, Kanizsát körülzárhattuk volna... A sereg már Segesd felé van visszavonulóban és én kissé errefelé kitértem... holnapután visszatérek a sereghez.”³⁹ Segesd elestét február 19-én Csáktornyán kelt, Lipót királyhoz írt levelében említi: „Visszatérőben Segesdet is elfoglaltuk...”⁴⁰

A kalendáriumi feljegyzések írója február 9-én jelzi Szigetvár melletti eljövetelét 12-én Segesd megvívását, 13-án Segesdről való elindulását. Krónikásunk tehát nem tartozott ahhoz a kis csapathoz, amelyik elkísérte Zrínyit Szigetvárról Babocsára.⁴¹ Hohenlohéval és a többi megyei sereggel – Draskovich-al és Esterházyval – egyenesen Segesdre vonultak.

5.

Februarius.

14. c.	csütörtök	Szent Kyrallira ⁴² mentünk
15. d.	péntek	Ludbregen ettünk ebédet Draskovich János urammal
16. e.	szombat	Hainalkor érkezünk Klenounikra
17. F.	vasárnap	Esterház Pál Ur jöt oda
20. b.	szerda	Jöt Klenounikra az...

Krónikásunk Segesd megvívása után földesurával és a megyei csapattal visszatért Horvátországba. Átkeltek a Dráván, Ludbregen ebédelték Draskovich Jánossal és másnap megérkeztek Klenounikra. Idejött február 17-én, vasárnap Esterházy Pál is, ki Segesdről, február 14-én feleségéhez írott levélben már jelezte, hogy „még ma Bán urammal Muraköz felé indulok.”⁴³ Mars Hungaricusában leírja, hogy csáktornyai tartózkodása után Horvátországon keresztül sietett haza övéihez.⁴⁴ Útja során látogatta meg Draskovich János harcostársát. A kalendárium tulajdonosa, mint az emlékezetes hősi események krónikása ezt is feljegyezte naptárában.

II.

A téli hadjárat sikere megteremtette a katonai lehetőséget arra, hogy Zrínyi további terve, Kanizsa elfoglalása megtörténhessék. Lipót császár március 18-án megadta erre az engedélyt, de Zrínyi csak 24 nap múlva kapott értesítést erről. Nagy lelkesedéssel tűzte ki április 8-ra Kanizsa megszállását, de a tüzérségi felszerelést olyan késedelmesen szállították, hogy a határidő kitolódott április 28-ra, az érdemleges tüzérségi támadás pedig csak május 9-én kezdődött meg. Időközben a törökök sietve javították az eszéki hidat, folytak a csapatösszevonások és így minden előny, amit a vidék elpusztítása és a híd felégetése jelentett, Zrínyiék részére lassan kárbaveszett. Várható volt, hogy a török felmentő sereg még Kanizsa bevétele előtt megérkezik. A várból egyre szállingóztak ugyan a biztató hírek: Kanizsa ellátása rossz, a védők hangulata elkeseredett. A beküldött kémek és az elfogott pribékek mind azzal biztatták az ostromlókat, hogy a vár néhány napon belül kénytelen megnyitni kapuit. Hasszán pasa, a védők kétségbeesett helyzetét látva többek között ezt írja a nagyvezérhez küldött segélykérő levelében: „A várat ostromló Zrínyi és Batthyány nevű átkozottak a hitetlen magyarokból és németekből vezérletük alatt álló bálványimádó utálatos csapattal... éjjel-nappal folytatják a vívást, azon törekszenek, hogy – ne adja Isten – a várat minél előbb meggyőzzék. Tehát minél előbb hozz segélyt és szabadítsd meg a próféta híveit az ellenségtől történő legyőztetés félelmétől.”⁴⁵ A nagyvezér segítsége gyorsabban érkezett, mint ahogy az ostrom sikerrel járt. Június 1-én a haditanács elhatározta az ostrom felhagyását, Zrínyi elkeseredetten követi a visszavonulókat. A seregek Új-Zrínyivár környékét, a Mura-melléket szállják meg, ezt is nagy nehézségek árán, mert a török előcsapatok szinte velük együtt érkeztek meg a vár alá.

1

Martius XXXI. Boyt más hava.

27. b.	csütörtök	Isten segítségiből kezdetem az Viniczay epülethez.
--------	-----------	--

Április XXX. Sz. Georgy hav

7. f.	<i>hétfő</i>	(áthúzott szöveg) <i>Az mely hadak Kanisa ala mentek... allottak Zrini Ujvarnal</i>
8. g.	<i>kedd</i>	(áthúzott szöveg) <i>Szallotak megh Kanisat, kire Isten segítse...</i>
10. b.	<i>Csütörtök</i>	<i>Holt megh szegin fiam Istvan</i> (Nagycsütörtök)

E szakaszban olvasunk először személyes vonatkozású hirt a kalendárium tulajdonosáról. Vinicán építkezik március 27-én, április 10-én, nagycsütörtökön pedig István fia halálát jegyzi fel.

Igen érdekes az, amit Kanizsa megszállásáról ír. Tényként közli, hogy április 7-én Új-Zrínyivár alól Kanizsára indultak a hadak, majd április 8-án megszállják Kanizsát. A valóságban – mint ez ismeretes – nem így történtek az események, amiről krónikásunk is meggyőződött, és később áthúzta a két bejegyzést. Honnan szerzett tudomást arról, hogy a vár ostromát eredetileg április 8-ra tűzte ki Zrínyi? A tervet meglehetősen titokban tartották, csak azokat értesítették erről, akiknek közvetlen támogatására számítottak. A kalendárium tulajdonosa valószínűleg urától: Draskovich Jánostól hallotta a hírt, aki Zrínyi hűséges embere volt és minden vállalkozásában részt vett. Kanizsa április 8-ra tervezett megszállásáról Zrínyi és Vitnyédi levelei őriznek adatokat.

Zrínyi:

Esterházy Pálhoz 1664. március 28-án Csáktornyáról írt levelében:⁴⁶ „Az en szándékom penigh úgy vagyom, hogy niolczadik napian Aprilisnak szalanank megh Kanisat...”

Moro M. kereskedőhöz, velencei ügynökéhez írja 1664. március 30-án: „Most épen azon vagyok, hogy Kanizsa ellen ostromot indítsak és remélem 8 napon belül (április 8 körül – kiemelés tőlünk) megkezdhetem.”⁴⁷

Bonzi beziers-i püspökhöz, XIV. Lajos francia király követéhez 1664. április 21-én:

„... Kanizsa ostromát, melyet f. hó 8-ra terveztünk, bizonyos nehézségek és akadályok felmerülése folytán el kellett halasztani. Remélem mégis, hogy 27–28-án kétségkívül megkezdhetjük.”⁴⁸

Emlékirata I. Lipót királyhoz 1664. július 17-én:

„... az ostrom napját április 8-ra tűztem ki – ...”⁴⁹

Vitnyédi:

Kecskésnek Sopronból, 1664. március 28:

„... Húsvét után (április 15 – kiemelés tőlünk) megszálljuk Kanizsát, de ne hirdesse kegyelmed...”⁵⁰

Zichynek, 1664 április 3.

„... az estve vettem ő Nga levelét, kiben írja, hogy Isten ő szent fölsége kegyelmes gondviseléséből ezen holnapnak nyolczadik napján Kanizsát ő Nga megszállja...”⁵¹

Ugyanezen a napon Vitnyédi a nádornak⁵² is levelet ír, melyben ugyancsak közli Zrínyitől vett friss értesülését Kanizsa április 8-ra tervezett megszállásáról.

Dvornikovicsnak, 1664. április 6.

„... ime 8. presentis resolutioja, megszállja Kanizsát...”⁵³. De Vitnyédi már aggódik, mert olyan híreket is kapott, hogy nehézségek vannak az ostrom megindítása körül.

Kalendáriumunk áthúzott szövegrésze újabb bizonyítéka annak, hogy szerte az országban mennyire lelkes aggodalommal kísérték a hazafiak Zrínyi kanizsai tervét.

28. f. hétjő Szallotak megh Canisat
 Majus XXXI. Pünkösöd hava.
 1. b. csütörtök Keztek luni Canisat.

Zrínyi:

„Összeüült csapataimmal tehát április 19-én Kanizsa alá vonultunk. Az ostrom első napjául egyhangú határozattal április 28-át tűztük ki.”⁵⁴

Esterházy Pálhoz: „... Pro 27 presentis menel töb s öregeb Algyut magaval hozvan maga Népével jöjön el Kegyelmed Kanisa alá...”⁵⁵

VII. Sándor pápához: „Már húszadik napja, hogy Kanizsát körülzártam, mely valóban nem oly megvívhatatlan, hogy el ne foglalhatnám...” A levél dátuma május 21. Zrínyi a vár ostromát április 30 illetve május 1-től számítja.⁵⁶

Denkmal:⁵⁷

Április 28. „Az Új-Zrínyivárnál lezajlott összeütközés után fényes nappal elindultunk és megérkeztünk Kanizsa alá... a törökök a várba húzódtak vissza.”

Május 1. „Az éjjel 5 helyen megkezdték a tüzéségi előkészületeket.”

Evlia Cselebi:⁵⁸

„Kanizsa felől megszakítás nélkül hallatszott az ágyúdörgés és annak sem éjjel sem nappal szünete nem volt... Hét király háromezrezer emberrel és hét oldalról hetven darab báljámez ágyúval ostromolja a várat.”

Május

3

8. b. csütörtök Cherelte el az en tiztartom Chikulin Ur tiztartojaval az ... földben valo reszit, adot 13 holdat... földben helébe, olliant es olij jó földet és amit az Ur engedelmébül. Felső reszekben ... .. masikh ket hold földet.
 Erdioedi Tamás Ur jobbagi..... Czaszar Varáchoz,
 ... Ivannak az en jobbagiomat.

Ismét néhány – nehezen olvasható – személyes vonatkozású bejegyzést olvasunk. Tisztartója elcserélte egyik földrészét és helyette olyan jó földet kapott, hogy krónikásunk meglelégedéssel regisztrálja ezt is. A birtokcsere „az Úr engedelmébül” történt, tehát kalendáriumunk tulajdonosa birtokos kisnemes lehetett, bizonyára bérelt is urától, Draskovichtól néhány holdat. Az, hogy tisztartója is volt arra utal, hogy jó anyagi körülmények között élhetett.

Erdődy Tamás, kit a feljegyzés említ, a horvátországi nagybirtokos Erdődy családnak⁵⁹ volt legifjabb tagja. A jobbágyokra vonatkozó feljegyzés nem világos. Császár Varács neve és egy Iván keresztnév aránylag jól kibetűzhető. Krónikásunk „az en jobbagomat” említi, ami megerősíti birtokos nemes voltát.

Május

4

21. a. szerda Indultam Viniczrul Canisa ala, Babolczan keresztul.
 22. b. csütörtök Indultam onnet Canisa ala.

Június XXX. Sz. Iván hava

1. E Pünkösöd
 vasárnap Jöttünk el Canisa alol, az nemetek nem akarvan megh varni az Fü Vezer hadat, nem sokara Isten kezünkbe adhata volna.

Krónikásunk május 21-én indult el lakóhelyéről, Vinicáról Kanizsa alá. Bizonyára urához, Draskovichhoz csatlakozott, kinek csapatai már a vár alatt voltak. Megérkeztek még javában folyt a harc, melyben ő is résztvett, majd június 1-én azzal a keserű sóhajjal, hogy „nem sokára Isten kezünkbe adhata volna” — kalendáriumunk tulajdonosa is elhagyta a vár környékét.

Zrínyi jól tudta és Lipót királyhoz írott emlékiratában részletesen beszámol arról, hogy az ostromhoz „legkedvezőbb alkalom így elmúlt, s már azt hittem, hogy a dolog teljesen elmarad, mert nyilvánvaló volt, hogy ilyen kis sereggel Kanizsát ostromolni és a felmentő sereg ellen, amely (mivelhogy annyira késlekedtünk) a nyakunkba szakad, védekezni nem tudunk”...⁶⁰ „De Kanizsa még így is olyan állapotba jutott mint azt később a foglyoktól megtudtuk, hogy meg kellett volna magát adnia, ha még 5–6 napig kitarunk.”

Vitnyédi, ki betegsége miatt nem vehetett részt a vár ostromában, június első napjaiban Dvornikovicsnak írt levelében ugyancsak Kanizsa mielőbbi elestét reméli:

„...köveskúti Baly híres és nevezetes pribék vala, azt mondotta az uramnak, ne siessen igen és népét is ne vesztetegesse, mert ugyis feladják, mivel élések nincsen... oly reménységben is vagyok, hogy rövid napok múlván kezünkbe adja Isten... Az pribék biztatja az urat, vér nélkül is megveszik...”⁶¹

Esterházy a kanizsai táborból írja feleségének május 6-án: „En tegnapelőtt ide érkezém Kanisa alá... már lövetem is az várat...”⁶² Nagy lelkesedéssel bízik az ostrom sikerében, és május 24-én úgy véli „...mostan az Vár Kapuját löjük, gondolom harmadnap alatt eldől... Talán Isten rövid nap jól aggya az dolgot...”⁶³

A török felmentő seregek azonban egyre közeledtek, a német katonák zugolódtak, — a helyzet tarthatatlanná vált. Hohenlohe és Strozzi sürgetésére az ostromlók elvonultak, „...és így kénytelen kelletlen nekem is velük kellett elfutni. Sőt még azt sem tudtam elérni, hogy málháinkat már jóelőre rendezve egyszerre indítsuk el. Így tehát minden összekeveredett és a nagy zűrzavarban elveszett” — írja elkeseredetten Zrínyi.⁶⁴

Vitnyédi szinte nem hisz a híreknek, hogy „Strozy letevén az fegyvert elindult, utána Hohenloe, azután kegyelmes úrunk is könnyes szemmel ment el Kanisa alól...” — és jónéhány levelében egyre csak arról tanakodik: „miért solváltatot az kanisai obsidio?”⁶⁵

A török források lelkendezve emlegetik a felmentő sereg megérkezését, a szorongatott ostrom után kissé meglepetésszerű volt a könnyű győzelem. Cselebi közli, hogy a török felmentő sereg közeledtére az ostromlók „sátorukat, podgyászuakat, hadifelszerelésüket, ágyúikat, megszámlálhatatlan kincseiket hátrahagyva félelemmel és rettegéssel elfutottak.”⁶⁶ Rasid Efendi elbeszélése szerint a vár alá érkező nagyvezér elé „Hasszán kanizsai pasa és a vár előkelői díszmenetben mentek”⁶⁷ és a nagyvezér a védőket megjutalmazta.

Esterházy június 6-án Vatról írja feleségének: „Az német had nagy gyalázatosan el-mene Canisa alól...”⁶⁸

Ez a közhangulat tükröződik krónikásunk soraiban is.

III.

Új-Zrínyivár a menekülő magyar és német csapatok utolsó menedéke. Bécsben különösen azért keltett aggodalmat Kanizsa eleste és a töröknek Új-Zrínyivárhoz érkezése, mert nyitva állt az út Stájerország felé. Montecuccolit bízzák meg a főparancsnoksággal, aki azért ítéli jelentéktelennek a végvár védelmét, mert elgondolása szerint a török amint erőit összevonta, Bécs ellen fordul majd, tehát a Rábánál kell útját állani. Zrínyi minden áron tartani akarja, hiszen ami a birodalmi hadvezetés szempontjából jelentéktelen, az a magyarságra nézve létkérdés. Napról-napra kénytelen tapasztalni, hogy

ennek érdekében nem tehet semmit. Elhagyja a táborn Új-Zrinyivárt pedig kiűrik. A törökök heves harc után elfoglalják, majd felrobbantják Jenikala-t (Új-Zrinyivár török neve) melynek ostrománál, mint Cselebi írja „ezerenként lett vértanú a mohamedán harcosokból”.

Június

1

8. E. 1.	Szentháromság vasárnap	Szallota megh az füvezer Zrini Uj Varat
11. a	szerda	.... mivel Legradnak akart az Török hidat által cshinalni, ez nap en is indultam Dubravarrul. eodem die kezdete lüteti Junij... lütek megh szegeni Kys Farkasst az ki megh holt, kinek halal igen nagy kaár.

A nagyvezér minden előkészületet megtett Új-Zrinyivár ostromára. Ortelius adatai szerint⁶⁹ jún. 8-án kezdte meg a vár lövetését. Vitnyédi jún. 10-én már hallotta ezt, mert levelében írja: „Itt minálunk iszonyú az sok rossz hír... az törökök Zrin Újvárat megszállották, erősen lövik.”⁷⁰

Krónikásunk azt írja, hogy jún. 11-én aznap, amikor a török Légradnál hidat akart verni, indult el Dubraváról. Tehát Kanizsa ostromának felhagyása után visszatért Horvátországba, ahonnan a szorongatott Muraköz védelmére sietve visszatért a hadbaszálltakhoz.

Kiss Farkasról szóló feljegyzése értékes megemlékezés. Zrínyi e legkedvesebb vitéze török születésű volt, mohamedánból lett kereszténnyé. Zrínyt minden vállalkozásában elkísérte, a törökök réme volt, az egész ország csodálta vitézségét. A diadalmas téli hadjárat befejezése után ő lett Berzence parancsnoka.⁷¹ Egyes források Kis Forgács néven emlegetik. Krónikásunkkal együtt meggyászolta elestét Zrínyi minden híve. Esterházy is megírja feleségének Farkasfalváról jún. 15 (17?)-én: „Kis Farkas az minap elveszett.”⁷²

Június

2

30. f.	hétfő	vette megh Zrini Uj Varat az Török az egisz eő Fölsége hada nagy szigienere, 50 vagy 60 ezer ember szeme latara kiknek Monte Cuculi volt az genralisok. ⁷³
7. f.	hétfő	Zrini Uj Varat vetettek fel porral az Törökök ezen nap kezdet az Tabor is elszallani Canisa ala.

Krónikásunk Zrínyivár védelméről nem közöl részleteket, csak a két végső eseményt, a vár elfoglalását és a törökök által való felrobbantását regisztrálja. Mindkét dátuma pontos.

Esterházy június 30-án még a Zrínyivári táborból ír feleségének,⁷⁴ beszámol arról, hogy a vár alá fűrt török aknák felrobbantak és azért, hogy „az Török Generális ostromot bocsátott az várra, mintegy 10 000 embert, kik az harmadik ostromra, mintegy 10 óra tájban délelőtt meghvevék az várat...”

Montecuccoli így adja elő a történeteket:⁷⁵ „A törökök 30-án kora reggel egy aknát robbantottak fel... miután meggyőződünk, hogy a védelemnek a megjelölt helyeken egy csekély árkon és egy palánk cölöpzetén kívül más eszköze nincs, meghagytam Tasso alezredesnek, hogy miután az erődöt többé védelmezni nem képes... robbantsa föl...”

Zrínyi súlyos felháborodással ír jún. 30-án a grátzi titkos tanácsnak: „Ami szinte hallatlan eset, s mire még a történetírók sem emlékeznek, lelkem nagy fájdalomra megírom Kegyelmes Uraimnak, hogy az én új váramat, amely teljesen sértetlen volt, sem az ágyúk nem rombolták össze, sem földalatti aknákkal nem volt aláaknázva, ma úgyszólván

puszta kézzel, egy szál karddal az ellenség elfoglalta és megszállotta a mi nagyobb létszámú hadseregünk szemeláttára... ”⁷⁶

Július 7-én a török nagyvezér az erődöt felrobbantotta, azoknak az aknáknak segítségével, melyeket még Montecuccoli furatott az erőd alá és amelyeket a kivonuló védősereg a nagy zűr-zavar miatt elmulasztott meggyújtani.

A török történetírók örömmel emlékeznek meg az eseményről. Cselebi közli, hogy a nagyvezér rendelkezése szerint „a várat pokoli tűzzel kívül-belül felégettük s hamvait a levegőbe szórjuk.”⁷⁷

Rasid szerint a nagyvezér „fontolóra vevén, hogy e vár az ellenség ármányától és ravaszságától semmimódon nem oltalmazható: „aknák segítségével felgyújtatta és leromboltatta.”⁷⁸

Vitnyédi július 12-én Sopronban már tud a vár elestéről és megírja, hogy „az török az elmúlt hétfőn meggyújtotta az faépületét az várnak és porral fölvetette.”⁷⁹

Új-Zrinyivár elestét a magyar közvélemény a német hadak szégyeneként rótta fel, a Zrinyi-Montecuccoli ellentét egyik fő okát ebben is látta a későbbi történetírás.⁸⁰ Krónikásunk őszinte felháborodása megható visszhangja az általános és tehetetlen elkeseredésnek.

Július

3

14. f.   hétfő

Az Nemet, Magyar Tabor indult vissza Muraközből. Szallott.....hoz.

18. c.   péntek

Kys Komaromot (e) heten vitta megh s elrontata az Török. Az Horvath tabor is oszlot el.

Krónikásunk a hadak eloszlásáról tudósít bennünket. Kiskomárom elfoglalásáról írt feljegyzése mint eddig is, ezúttal is pontos dátumot közöl. Rasid effendi közli,⁸¹ hogy a július 12-iki török haditanács rendelte el a Kanizsa közelében levő Kiskomárom elfoglalását.

Esterházy július 16-án a hódasányi mezőről feleségéhez írt levelében említi, hogy „Kiskomáromot megvette az török az elmúlt hétfőn.”⁸²

Montecuccoli július 17-én értesült Kiskomárom elestéről,⁸³ ami elég aggodalmat okozott számára, mert nem tudta, hogy a török merre veszi tovább útját.

A kalendárium tulajdonosa a hadjáratra vonatkozó utolsó bejegyzéseként július 18-án említi a horvát tábor eloszlását. Valószínűleg ezekkel együtt tért haza Horvátországba.

IV.

Kalendáriumunk augusztus, szeptember és október hónapokra nem közöl semmiféle feljegyzést.

November XXX. Sz. András hava

15. d.   szombat

(piros betűs ünnep: Lipold Hercz.) a név áthúzva!

18. g.   kedd

*Groff Zrini Miklost Horvath Orszagi Bant vadászatban egy eördög megh ölte.*⁸⁴

A kalendárium tulajdonosa vastag vonallal húzta ki Lipót nevét naptárából. Eddigi feljegyzéseiből áradó hangulat alapján feltehetjük, hogy a hadjáratok tapasztalatai a megpróbáltatások, a német hadvezetés tehetetlensége feletti elkeseredés töröltette ki vele a meggyűlölt uralkodó nevét.

Zrinyi Miklós haláláról írt feljegyzése ugyancsak pontos naptári dátum. Az „erdög” kifejezés arra utal, hogy krónikásunk is, mint sokan mások, a bécsi udvar ármánykodásának tartották a hős váratlan halálát, nem tudtak napirendre térni afelett, hogy a csaták ezer veszélyét kiállott Zrinyi most ilyen tehetetlenül vérzett el. „A szerencse játéka és a

balsors szeszélye — írja Sagredo — hogy az oly tüneményes hős, mint Zrinyi Miklós, ki annyiszor tusakodott a törökkel, egy vaddisznó ellen, vadászat esélyei közt lelte halálát.⁸⁵

2.

December XXXI. Karácson hava

19. c. péntek Szép tiszta időben 3 és 4 között delután hallatot és látatot az az egész országban, egy hatalmas, eghnek való megh nilasa, nagy rözgesel s abbul mint egy nagy tüzes labda szetszakadva az Drava mentiben eltűnt.
21. E 4. vasárnap Szegin volt Zrini Miklosnak Temetise Muraközben.

Az érdekes természettudományos feljegyzésről, amit krónikásunk december 19-én figyelt meg, a Természettudományi Közlöny 1962 júliusi számában közzétűnk ismer-tetést.⁸⁶

Zrinyi temetéséről szóló bejegyzése pontos dátum. A hős — végrendelete szerint — egy hónapig feküdt ravatalon. Érckoporsóban temették el, fényes szertartás, hadi lobogók között ősei sírboltjába, a Szent-Ilona kolostorban. „Szegin volt Zrinyi Miklós”-sal a nem-zet sorsáért aggódó hazafiak igaz reménysége szállott sírba.

Kalendáriumunk tulajdonosa, a nagy események névtelen krónikása, bizonyára életének legnagyobb élményei között őrizte a szükséztől pontossággal lejegyzett emlé-keket. Hadi vállalkozások és otthoni munkálkodások között írott sorai hiteles történeti forrásként őrzik az 1664-es téli és tavaszi hadjáratok hol „jó szerencsével”, hol anélkül váltakozó eseményeit.

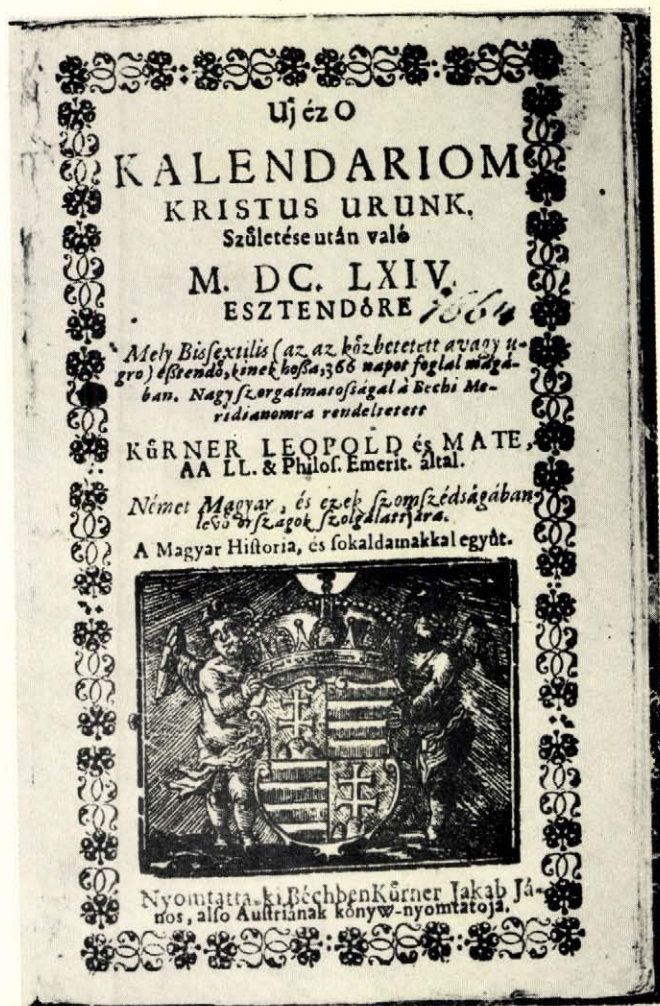
Dr. Tóth Endréné — Dr. Rapcsányi László

Jegyzetek

- 1 Új ez O Kalendariom... 1664 esztendőre Mely Bissextilis (az az közbetett avagy ugro) esztendő... Nagy Szorgalmatossággal a Béchi Meridinianomra rendeltetett Kuerner Leopold és Máté által. Német Magyar és ezek szomszédágában leveo országok szolgálat-tára. A Magyar Historia és sokadalmakkal együtt. Nyomtatatta-ki Béchben Kuerner Jakab János alzo Austriának Könyvnyomtatója. [6. n.] [74] 1.17 cm.
- 2 A 17. században váltak népszerűvé a „Krakauer Schreißkalender” mintáját követő kalendáriumok.
- 3 A hadjáratokra vonatkozó igen bő egykorú és későbbi feldolgozású hazai és külföldi irodalom áll rendelkezésre. Ezek közül csak a legfontosabbakat, a további részletes bibliográfiát tartalmazó összefoglaló műveket említjük. Széchy Károly: Gr. Zrinyi Miklós 1620–1662. M. Tört. Életrajzok sorozat 1–5. köt. Bp. 1896. Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme XVI. Bp. 1940. Markó Árpád: Gr. Zrinyi Miklós prózai munkái Bp. 1939. Klaniczai Tibor: Zrinyi Miklós Bp. 1954. Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrinyi–Montecuccoli vita. Századok 1961. 4–5 sz. 1962. 1–2 sz.
- 4 Idézi Perjés i. m.: 1961. 4–5. szám. 514. old. 14. sz. jegyzetben.
- 5 Markó Árpád: Zrinyi Miklós levelei. Bp. 1950. 129. old. 60. lev.
- 6 Markó: i. m. 130. old. 61. lev.
- 7 Markó: i. m. 134. old. 63. lev.
- 8 A kalendáriumban szereplő helységnevek az egykorú és későbbi térképeken nagyrészt fellelhetők. Dubrava — sok község és falu neve a Felvidéken és Délvidéken. A naptárunkban szereplő Dubrava a felső — zaborjai járásba vagy felső-mezőszéki járásban levő hasonló nevű falvak egyike, Vinicza ill. Klenovnik közelében, Varasd vármegyében. Klenovnik, felső — zaborjai járás, „feje egy uradalomnak”, gr. Draskovich kastélyával, Varasd vm.-ben. Vinicza, mezőváros a felső-mezőszéki járásban, földesura Draskovich. Több nemesi udvarral. Hübner lexikona szerint „Varasd-tól 2 óra”. Ternovecz falu a varasdi végvidéken, a Ludbreghe vezető út mellett. Ludbreghe horvát mezőváros, a varasdi postaútban S. Ivan — Ivanecz — Monostor — Ivanich falu a dernyei révhez vezető úton. Dernye falu és révátkelőhely a varasdi végvidéken, a Dráva mellett.
- 9 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest. Beimel — Kozma 1858. Draskovich család 389–395 old.
- 10 Berzenze (Beszenze, Beczenz) magyar-horvát mezőváros Somogy vm.-ben. Ma: Berzenze ötk. Somogy vm., csurgói járás. A továbbiakban csak a kevésbé ismert falvak és községek azonosítására térünk ki.
- 11 Babócsa (Babolcsa) magyar-horvát mezőváros Somogy vm.-ben, a Rinya mellett, közel a Drávához. Ma: ötk. Somogy m, baresi járás.
- 12 Turbék (Durbok) „népes puszta” Szigetvár mellett. Ma Szigetvárhoz tartozik.
- 13 Fabó András: Vitnyédi István levelei 1652–1664. 2. köt. Pest. 1871. Magyar Történelmi Tár. XVI. köt. 357 lev.
- 14 Fabó: Vitnyédi i. m. 358. lev.
- 15 Fabó: Vitnyédi i. m. 359. lev.
- 16 Denkmal Serinischer Hoelndenthaten, wasz nämlich Graf Niclas von Serin seit seinem im Herbstmonat 1663 angetreten ge-walts in Hungaren, mit etlicher ihm zugeordneter hülfe, durch Göttliche verleiung, wider den Türken, bis auf den Mai monat jétzigén 1664 jars verrichtet. (h. é. n.) 28 1. 14. t. (Szövege azonos Ortelius Redivivus leírásával) 8 l.
- 17 Draskovich János levele Wesselényi Ferenc nádorhoz. Klenounck 18. Februarii. Hadtört. Közl. 1892. 692–694 old.
- 18 Berkeszi Névtelen. Gróf Zrinyi Miklós horvát bán téli hadjárata 1663–64-ben. Közli: Berkeszi István. Századok. 1886. 233 s. köv. old.

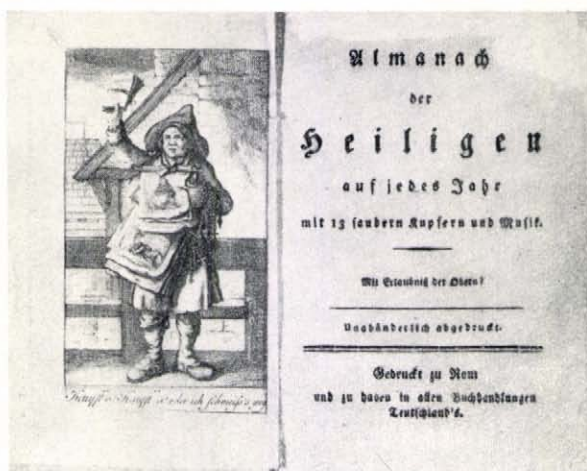
Az 1664-es Kalendárium
címlapja

NOVEMBER 2.	
11 g S. Márton Páf.	fölyhús,
12 a Márton Pápa	hídeg,
13 b Bereczk Páf.	zurzaváros üdö,
14 c Venerand. m.	□ 24 * ⊙
15 d Leopoldus	hideg hainál,
Ajo Magról es kontenyrol, Szent Matt. 13. ref.	
16 E 24 Otinár A.	✠ erős hídeg,
17 f Chutév. S. Ger	● 8. or. c. u.
18 g Pét. Pál. E.	Decemb. vyfag,
19 a Ersebet Királ.	♂ ♀
20 b Hern. an Páf.	hávas fölyhók,
21 c Bold. A. Temp	hofs. nap. 8. or.
22 d Cicille Száz	♂ in ♀
1 d Mind Sz. n.	6 E 24 Lenárd
2 c Halottak n.	7 c Engbertus
3 f Theophilus	8 d Négy Koró.
4 g Kzrol. Bor	9 e S. Ián. Egyh.
5 a Sz. Imre H.	10 f Trifon m.
	11 g S. Mart. Páf.
	12 a Mart. Pap.

*Graf Zrinyi Miklós Haláláról
Bécsben 1664. évi
Bécsy nyelvére.*

Bretschneider alma-
nachjának címlapja
és néhány belső oldala

der heilige Ulrich.

die heilige Ursel.

der heilige Vincenz.

AMEN

J.W. Meil (1733-1805) a berlini művészeti akadémia igazgatója metszetei az almanachban

Fabeln
Romane
und
Sinngedichte.

[Bretschneider, Heim. Gotth. v.]

Frankfurt und Leipzig,
1781.

Bretschneider az egyetem felavatására
írt ódájának első lapja

A "Fabeln, Romanzen und
Sinngedichte,, címlapja

 s'ucht mich Pflicht und Trieb, — nicht Schlachten zu erzählen,
 Nicht Göttern Rauch zu weihen, nicht Tiselfest zu wählen; —
 Wer fremden Schmuck bedarf, besing' was er nicht sah,
 Mich schmückt der Wahrheit Glanz; — Heil dir Pannonia! —
 Wie herrlich ist dein Glück! — nie ist es so gewesen,
 Nie war dein Reich so schön vom Stephan zu Theresen: —
 Der Friede wohnt in dir, der Fleiß beglückt ihn,
 Du triffst vom Ueberfluß — und deine Felder blühen,
 Die blühen ke — nicht dem Feind, nicht bedrängten Barbaren,
 Die deiner Väter Saat verheßt, Schmitter waren.

- 18 Rohonyi Gábor: Zrinyi téli hadjárata 1664-ben. Hadtört. Közl. 1954. 4–5. 107 old. 39. sz. jegyzet.
- 19 Draskovich: i. m.
- 20 Berkeszi: i. m.
- 21 Fabó: i. m. 360. lev.
- 22 Eszterházy Pál: Mars Hungaricus sive Tractatus de bello Turcico. Kézirat. Orsz. Levéltár. Az Eszterházy család hercegi ágának levéltára. Pál nádor iratai 118. köteg. 11. 895 sz. Cap. XIX. p. 161–165.
- 23 Búbics Zsigmond: Eszterházy Pál Mars Hungaricus Bp. 1895. (Kivonatos magyar ismertetés).
- 24 Denkmal: i. m. 7 old.
- 25 Dárda (naptárunkban Torda) vegyes német-rác-magyar m. v. Eszékhez másfél órányira. Kis Dárda német falu a Dráva mellett Eszékhez fél óra járásra, Baranya vm-ben.
- 26 L. 24. jegyzet.
- 27 Baranyavár, vegyes rác-német falu.
- 28 Rohonyi: i. m. 110. old. 48 sz. jegyzet.
- 29 Draskovich: i. m.
- 30 Berkeszi: i. m.
- 31 Fabó: i. m. 360. lev.
- 32 Eszterházy: Mars Hung. Cap. XXIII. 190. old.
- 33 Denkmal: i. m. 19. old.
- 34 Draskovich: i. m.
- 35 Siklós, régi nevezetes mezőváros Eszék-től 6, Pécs-től 4 mérföldnyi távolságra. Ma. ötk. Baranya vm, siklósi járás.
- 36 Berkeszi: i. m.
- 37 Fabó: i. m. 360. lev.
- 38 Eszterházy: Mars. Hung. i. m. Cap. XXIII. 198–199 old.
- 39 Eszterházy Pál levelei feleségéhez. Orsz. Levéltár, E. P. nádor iratai 2. köteg. 112 sz.
- 40 Denkmal: i. m. 15–18 old.
- 41 Markó: Zrinyi lev. i. m. 131. old. 62 lev.
- 42 Ua. 135 old. 64 lev.
- 43 Segesd (Següsd) magyar falu Somogy vm-ben. Ma: ötk. Somogy m. nagyatádi járás.
- 44 Rohonyi i. m. 111. oldalán azt említi, hogy Zrinyi és Hohenlohe Pécs felgyújtása után különváltak. Így tünteti fel a tanulmányhoz mellékelt térképvázlat is. Berkeszi, Eszterházy és a Denkmal idézett helyei, valamint a kalendáriumi feljegyzés alapján megállapítható, hogy Zrinyi és Hohenlohe nem Pécs alatt, hanem Szigetvár után tértek különböző irányba.
- 45 Sz. Király magyar falu. Az 1596. évi XCI. tc. Somogy vármegyét — mely Babocsa és Kiskomárom kivételével — török megszállás alá esett, megszüntette és beolvastotta Zala vármegyébe. Szentkirály község így hol az egyik, hol a másik megye területén szerepel. A török hódítás idején Szent Királ a pécsi vilájethoz, a mohácsi szandzsákhöz, a berzencei nahijéhez tartozott. Ma: Porrog-szentkirály ötk. Somogy m. csurgói járás.
- 46 L.: 37 sz. jegyzet
- 47 Eszterházy: Mars. Hung. Cap. XXIII. 202 l. Eundem ego die tertia Czaktornyom comitata fui indequ in Croatiae at pe Rabusburgia in Hungaria ad domesticos meos perveni. Similiter et Comes Botyanus, Segesdine cum confinarijs ad eos rediit.
- 48 Thury József: Az 1663–64-es évi hadjárat Rasid efendi török historikus művéből. H. K. 1890. 361–499 l.
- 49 Markó: i. m. 138 l. 66 lev.
- 50 Uo. 140. l. 67. lev.
- 51 Uo. 144. l. 70. lev.
- 52 Uo. 152. l. 74. lev.
- 53 Vitnyédi lev. 177. l. 377. lev.
- 54 Uo. 182. l. 383. lev.
- 55 Uo. 184. l. 384. lev.
- 56 Uo. 186. l. 387. lev.
- 57 Markó: i. m. 152. l. 74 lev.
- 58 Uo. 138. l. 66. lev.
- 59 Uo. 148. l. 72. lev.
- 60 Denkmal: i. m. 27. l.
- 61 Evlia Cselebi török világtutató magyarországi utazásai 1660–1664. Ford. és jegyzetekkel: Karácsonyi Imre. Bp. 1904. Török-magyarországi történelmi emlékek. 498. l.
- 62 Nagy Iván: i. m. Erdődy család.
- 63 Markó: i. m. 152. l. 74. lev.
- 64 Vitnyédi lev. i. m. 206. l. 407. lev.
- 65 Eszterházy Pál levelei 2. köteg 115. sz.
- 66 Uo. 119. sz.
- 67 Markó: i. m. 152. l. 74. lev.
- 68 Vitnyédi lev. i. m. 205. l. 406. lev. — 207. l. 408. lev. — 210. l. 412. lev.
- 69 Cselebi: i. m. 501. l.
- 70 Rasid: i. m.
- 71 Eszterházy Pál levelei 2. köteg 212. sz.
- 72 Denkmal: i. m.
- 73 Vitnyédi: i. m. 213. l. 414. lev.
- 74 Draskovich: i. m.
- 75 Eszterházy Pál levelei 2. köteg. 122. sz.
- 76 Széchy: i. m. 5. k. 101. l. 3. sz. jegyzet.
- 77 Eszterházy Pál levelei 2. köteg 127 sz.
- 78 Idézi: Rónai-Horváth: Az 1664-ik évi hadjárat és a szentgotthárdi csata. H. K. 1891. 328. l.
- 79 Markó: i. m. 131. l. 62 lev.
- 80 Cselebi: i. m.
- 81 Rasid: i. m.
- 82 Vitnyédi lev. 222. l. 415 lev.
- 83 Perjés: i. m. 1962. 1–2. 43 l.
- 84 Rasid: i. m.
- 85 Kiskomárom ötk. Zala m. nagykanizsai járás.
- 86 Eszterházy Pál levelei 2. köteg. 131 sz.
- 87 Rónai-Horváth: i. m.
- 88 Széchy: i. m. 5. k. 164–202-ig teljes részletességgel ismerteteti Zrinyi halálával kapcsolatos körülményeket.
- 89 Idézi Széchy: uo. 177 l. 5. sz. jegyzet.
- 90 Rapcsányi-Tóth: Nagyfenyű tűzgömbökről szóló kéziratos feljegyzés egy régi magyar kalendáriumban. Természettudományi Közlöny 1962. július 329 l.